

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIA JA SEMIOOTIKA INSTITUUT

Maarja Kask

**Sokraatiline meetod – vahend moraaliteadmiste
saavutamiseks või protreptika?**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Toomas Lott (PhD)

Tartu 2014

1 SISUKORD

1	SISUKORD.....	2
2	SISSEJUHATUS.....	3
3	TEADMISE MÕISTE SOKRAATILISTES DIALOOGIDES.....	6
3.1	MILLIST TEADMIST OTSIB SOKRATES?.....	6
3.2	TECHNE-MÕISTE SOKRAATILISTES DIALOOGIDES.....	8
4	SOKRAATILINE MEETOD JA SELLE ROLL TEADMISE SAAVUTAMISEL.....	11
4.1	SOKRAATILISEST MEETODIST.....	11
4.2	SOKRAATILINE MEETOD JA KONSTRUKTIVISM.....	12
4.2.1	Konstruktivistlik lähenemine sokraatilisele meetodile.....	12
4.2.2	Mitte-konstruktivistlik lähenemine sokraatilisele meetodile.....	13
5	KAS DESTRUKTIIVNE MEETOD TÄIDAB SOKRATESE EESMÄRKI?.....	15
5.1	„KLEITOPHON“ – ETTEHEIDE SOKRATESELE.....	15
5.2	TEADMINE JA VOORUSLIK ELU.....	18
6	KOKKUVÕTE.....	22
7	KASUTATUD KIRJANDUS.....	25
8	RESUME.....	26

2 SISSEJUHATUS

Sokrates, kui üks lääne filosoofia alusepanijatest, on veel tänapäevani üks diskuteeritumaid, aga ka vastuolulisemaid filosoofe. Tema küsitud küsimused on sellised, mille üle arutlevad siiani nii moraalifilosoofid kui ka epistemoloogid, ent mis kerkivad üles ka igapäevastes vestlustes. Sokrates julges küsida küsimusi, mis jäävad küsimusteks kogu inimkonna mõtteloo vältel. Paradoksaalsel kombel ei ole filosoof kirja pannud aga ühtegi teost. Arutelusid ja põnevust tekitabki ilmselt tema võrdlemisi mõistatuslikuks jäänud olemus ning isikupärane lähenemine moraaliküsimustele. Tänu Platonile, Xenophonile ja Aristophanesele on meil aga siiski olemas allikad Sokratese filosoofia tundma õppimiseks. Käesolevas töös üritangi jõuda sammu võrra lähemale Sokratese tundma saamisele, uurides tema põhilist tegevust – linnaelanikega vestlemist Vana-Ateena tänavail, mida nüüd nimetame sokraatiliseks meetodiks. Selle jaoks kasutan põhiliselt Platoni varaseid dialooge, kuna on arvatud, et just nendes dialoogides kujutab Platon Sokratest ning tema filosoofiat kõige tõetruumalt.¹ Dialoogide kronoloogilises järjestuses ollakse uurijate hulgas enamjaolt üksmeelel. Varjasteks dialoogideks loetakse: „Sokratese apoloogia“, „Charmides“, „Kriton“, „Euthyphron“, „Gorgias“, „Hippias lühem“, „Ion“, „Laches“, „Protagoras“ ja „Politeia I“.²

Minu uurimuse keskpunktiks saab küsimus: miks Sokrates tegi seda, mida ta tegi? Mis oli Sokratese eesmärgiks, kui ta käis mööda tänavaid ringi ning küsis inimestelt, mis on ilu või mis on voorus? Kui *prima facie* tundub kõige mõistuspärasemaks vastuseks olevat see, et Sokrates tõepoolest soovis saada vastuseid nendele küsimustele, siis tegelikkuses peidavad need küsimused endas midagi rohkemat. Mitmed uurijad on arvanud, et Sokrates kasutas oma meetodit jõudmaks ise lähemale teadmisele asjade olemusest. Ent selles töös argumenteerin seisukoha poolt, et Sokratese eesmärgiks oli oma õpilased suunata järele mõtlema, suunata kahtlema enda seisukohtades, et nad seeläbi jõuaksid lähemale teadmistele ja vooruslikule elule. Just seda nimetangi oma töös protreptikaks. Sõna pärineb vanakreeka väljendist *protreptein*, millest on inglise keelde tulnud väljend *protreptic*. Seda mõistet tõlgin siinkohal eesti keelde kui „protreptika“ ja „protreptiline“.³ Sisu poolest tähendab protreptika manitsust, s.o manitsust elamaks vooruslikku elu. Protreptilise teksti heaks näiteks on Platoni dialoog „Euthydemos“, milles Sokrates üritab oma noort sõpra Kliniast veenda tarkuse arendamise

¹ Vt Vlastos (1991)

² Ibid., 46.

³ Minule teadaolevalt ei ole kõnealust sõnavara eesti keeles varasemalt kasutatud. Sõna algvorm vanakreeka keeles on *protreptikos* (προτρεπτικός), millest sobib eesti keelde moodustada mõisted protreptika (nimisõna) ja protreptiline (omadussõna). Minu tänusõnad abi eest mõiste tõlkimisel kuuluvad Maria-Kristiina Lotmanile.

olulisuses. „Euthydemos“ on oluline ka seetõttu, et selles dialoogis nimetab Sokrates ise oma tegevust protreptiliseks: „Vaadake, Dionysodorus ja Euthydemus, see on minu näide kannustavast (*protreptikon*) kõnest“ („Euthydemos“ 282D4-6). Oma töös kavatsengi argumenteerida, et Sokratesel oli oma vestluskaaslastega jutustades protreptiline eesmärk.

Sokratese ja tema meetodi uurimisel satume vastamisi mitmete probleemidega. Neist üks olulisemaid on see, mida nimetataksegi sokraatiliseks probleemiks. Teame, et Sokratese kohta saame teadmisi kahjuks vaid läbi selle, mida teised tema kohta kirja on pannud. Põhiliseks allikaks on Platoni dialoogid. Siin satumegi vastamisi probleemiga: kui suures osas dialoogidest on Sokrates kirjeldatud tõetruult ning millises osas esitab Sokrates hoopis Platoni enda mõtteid ja arvamusi? Teemat on rohkesti käsitletud ning üldiselt on uurijad⁴ seisukohal, et Sokratese käsitlemiseks on sobivad Platoni varasemad dialoogid, kuna hilisemates dialoogides annab Platon edasi pigem juba enda kui Sokratese ideid. Just seetõttu uurin ka mina Sokratesest just Platoni varaste dialoogide põhjal, ent taolise Sokratese vastavus ajaloolisele Sokratesele on küsimus, mis siinkohal jääb vastuseta. Loomulikult teeb uurimise veel problemaatilisemaks Sokratese tuntud ütlus selle kohta, et ta midagi ei tea. See muudab Sokratese vestlused oma vestluskaaslastega kaheldavaks – kuidas Sokrates sellisel juhul üldse midagi väita saab? Tegemist on nn. sokraatilise paradoksiga. Selle tõttu on mitmed uurijad teinud eristuse kahe erineva teadmise liigi vahel. Gregory Vlastos ja Terence Irwin teevad võrdlemisi sarnase eristuse, eristades omavahel inimteadmist (s.o tõest uskumust) ja teatud liiki kõrgemat teadmist (s.o teadmist, mida Sokrates elenktüsilisel teel otsib).⁵ Thomas Brickhouse ja Nicholas Smith eristavad teadmist, millest üks on tarkusele omane, teisest, mis ei ole.⁶ Paul Woodruff aga eristab teadmist, mida igäüks võib omada, teadmisesest, mille puhul sõltume ekspertidest – viimasel juhul on tegemist *technega*, mida töös hiljem ka lähemalt uurime.⁷

Lisaks võiks küsida, miks üritab teisi inimesi suunata tarkuse omandamisele selline inimene, kes ennast väidab mitte midagi teadvat. Töös käsitlen ka seda, mida Sokrates täpselt teadmise all mõtles ning üritan välja uurida, kas Sokrates tõesti ei teadnud midagi ja seda tema enda teadmise definitsiooni kohaselt. Just Sokratese teadmise kontseptsiooni selgeks tegemine ongi töö esimese peatüki sisuks. Lisaks Sokratese definitsioonide otsingutele vaatame lähemalt ka *techne*-mõistet ja selle rolli tema metoodikas. On oluline mõista, mida ja

⁴ Vt nt Vlastos (1991: 46-49).

⁵ Irwin (1995) ja Vlastos (1985).

⁶ Brickhouse ja Smith (1994).

⁷ Woodruff (1992).

miks Sokrates oma meetodiga otsib, enne kui hakkame uurima tema meetodit, mis omakorda viib meid vastuseni, miks ta oma meetodit rakendas.

Selleks aga, et teada saada Sokratese peamisi eesmärke, peame lähemalt uurima tema rakendatud meetodit, mida tänapäevased uurijad nimetavad *elenchoseks*. See on töö teine peatükk, kus lisaks meetodi üldisele kirjeldusele avan ka peamised seisukohad, mis Sokratese uurijad meetodi suhtes on võtnud – konstruktivismi ja mitte-konstruktivismi. Nimelt väidavad konstruktivismi pooldajad, et Sokrates tõepoolest jõuab oma vestluskaaslasega kõneldes teadmiseni, mitte-konstruktivismi pooldajad usuvad aga seda, et teadmine jääb elenkilistes vestlustes saavutamata. Need seisukohad saab siduda käesoleva töö küsimusepüstitusega – konstruktivistliku vaate järgi on Sokratese meetodi puhul tegemist tõepoolest millegagi, mis võimaldab jõuda moraaliteadmiseni, ent mitte-konstruktivistliku vaate järgi teadmiseni ei jõuta ning sokraatilise meetodi puhul on tegemist vaid teadmiste omandamisele kannustava kõnega. Just viimase vaate poolt argumenteerin ka mina oma töös.

Kui olen selgeks teinud Sokratese meetodi alustalad, liigun lõpuks selleni, mis on Sokratese eesmärgiks. Vaatan üle ühe oluliseima etteheite Sokratesele, milleks on Platoni dialoog „Kleitophon“ ning üritan selgeks teha, mis pani Kleitophoni Sokrateses pettuma – Kleitophon heitis Sokratesele ette nimelt seda, et too ei aita oma vestluskaaslast teadmiseni. Uurin välja selle, miks Sokrates otsis siiski just sellist teadmist, rakendas sellist meetodit ning suunas inimesi oma vooruslikkust edendama. Nagu juba öeldud, on minu töö eesmärgiks välja uurida, mida täpsemalt Sokrates enda meetodiga saavutada üritas. Kuigi rahvusvaheliselt on vastavateemalist kirjandust võrdlemisi rohkelt ilmunud, siis eesti keeles on diskursus siiani jäänud tagasihoidlikuks. Loodetavasti õnnestub mul seda lünka oma panusega osaliselt täita.

3 TEADMISE MÕISTE SOKRAATILISTES DIALOOGIDES

Kogu Vana-Kreeka filosoofias oli teadmise-mõiste olulisel kohal. Selle üheks tõestuseks on väga mitmekesine sõnavara. Vanakreeka keeles on eestikeelse „teadmise“ vasteteks näiteks *episteme*, *gnosis*, *techne*, *nous*, ent sarnase tähendusega on ka *sophia* ja *phronesis*, mida eesti keelde võiks tõlkida „tarkuseks“. Käesolevas töös saavad olulisemateks mõisted *episteme* ja *techne*, kuna need mõisted on olulisel kohal Sokratese meetodi käsitlemisel.

Selles peatükis uurime, millist teadmist Sokrates otsis ning kuidas seostuvad sellega mõisted „definiitsioon“ ja „*techne*“. On oluline mõista Sokratese otsitavat, selleks, et mõista paremini tema meetodit. Loomulikult puutume siinkohal kokku ka probleemidega. Esmalt on probleemne see, et Sokrates ise teadmist otseselt ei defineerinud. Ta küll seletas oma vestluskaaslastele, millist teadmist ta ise nendega vesteldes otsib, ent Sokrates ei andnud teadmise definiitsiooni. Teiseks probleemiks on see, et Sokrates ei öelnud ka seda, kuidas teadmist saavutada. Ta uuris pidevalt oma vestluskaaslastelt, kas nad ikka tegelevad enda arendamisega ning otsivad teadmisi, aga kuidas neid teadmisi leida, seda ta ei õpetanud. Niisiis on Sokratese selgitused oma kaaslastele väga napsõnalised. Kuigi Sokrates oma vestluskaaslastele just rohkelt õpetussõnu ei jaganud selle kohta, kuidas teadmisi saavutada, võime dialoogidest siiski välja lugeda, et ta üritab koos oma vestluskaaslastega leida üht kindlat sorti teadmist. Just seda käesolevas peatükis uurimegi.

3.1 Millist teadmist otsib Sokrates?

Sokrates keskendus oma teadmiste otsingul just moraaliteadmiste saavutamisele. Sokraatilistes dialoogides otsitakse teadmist sellistest voorustest nagu jumalakartlikkus, vaprus, sõprus, õiglus ja paljudest muudest omadustest.⁸

Dialooge lugedes näeme, et Sokrates on väga järjepidev – kaasvestlejate jaoks osutub ta mõnikord isegi tüütuks. Nimelt otsib ta väga kindlat sorti teadmist. Enamikes dialoogides tuuakse Sokratese küsimuse peale vastuseks näide sellisest käitumisest, mis iseloomustaks Sokratese otsitavat voorust. Nii ka „Euthyphronis“. Sokrates aga selle vastusega ei rahuldu:

„Sest, sõber, sa ei seletanud mulle piisavalt varem, kui ma küsisin, mis asi see vaga on, vaid rääkisid mulle, et see näiteks on vaga, mida sa praegu teed – süüdistada isa mõrvas. – Ja ma räägin tõtt, Sokrates. – Võib-olla. Aga, Euthyphron, sa ütled ju ka palju muid asju olevat vagad. – Ja nad ongi. – Küllap mõistad, et mitte seda ei palunud ma sult, et sa

⁸ Dialoogid vastavalt: „Euthyphron“, „Laches“, „Lysis“ ja „Politeia I“.

mulle seletaksid ühe või kaks paljudest vagadest asjadest, vaid tollesama idee, mille tõttu kõik vaga on vaga. Sest sa ütlesid, et riivatud asjad on riivatud ning vagad asjad on vagad mingi ühe idee tõttu, või ei mäleta sa? – Mäletan. – Õpeta mulle siis nüüd sedasama ideed, mis ta iganes on, et ma teda arvesse võttes ja kasutades eeskujuna võiksin öelda, et mis iganes sellest, mida sina või keegi teine teeb, on samasugune, on vaga, mis aga pole samasugune, selle kohta ma seda ei ütleks“ („Euthyphron“ 6D-E).

Näeme, et Sokratesele ei piisa vaid näitest, kuna selle järgi ei saaks hinnata teisi tegusid kas vagaks või riivatuks. Niisiis ei oma Euthyphron sellist teadmist, mida Sokrates otsib. Otsitavat teadmist ei oma loomulikult ka Sokrates ise. Teatavasti lükkab Sokrates tagasi selle, nagu omaks ta teadmist.¹¹ Ent erinevalt Euthyphronist omab Sokrates vähemalt inimliku tarkust.¹² Inimliku tarkuse all mõtleb Sokrates seda, et ta on teadlik sellest, et ta ei oma teadmist voorustest („Sokratese apoloogia“ 20D8, 23B2-3). Sokrates väidab aga enda eesmärgiks olevat jõuda teadmiseni mõnest eelpool mainitud voorusest.

„Sokratese apoloogiast“ saame teada, mida räägib Sokrates jumaliku teadmise kohta. Vana-Kreekas omasid kõrgemaid teadmisi jumalad ja seda kinnitab ka Sokrates (23A7). Jumalik teadmine jäi aga inimestele kättesaamatuks ning inimeste saavutatavad teadmised polnud nende kõrval midagi väärt (23A-B).

Sokrates niisiis vesteldes oma kaaslastega ei tundu neilt ootavat ei jumalikku ega ka inimlikku teadmist. Ent ometi on tal teatud implitsiitne teadmise kontseptsioon. Nagu nägime „Euthyphroni“ puhul, otsib Sokrates üht kindlat ideed. Ta otsib universaali, mis muudab vagad teod vagaks ja riivatud teod riivatuks. Just sellisena kohtleb Sokrates ka teadmisi. Teadmine vagadusest peab olema universaalne – selle järgi peab saama otsustada iga teo üle, olgu see vaga või mitte. Sellise teadmise leidmiseks kasutab Sokrates oma meetodit.

Niisiis, otsides teadmist vagadusest, otsib Sokrates midagi sellist, mida saaks kasutada mõõdupuuna kõikide tegude hindamisel; midagi, mis oleks ühine iseloomustaja kõikidele tegudele. Sokrates küsib: mida tähendab olla vaga ning käituda vagalt? Jõuame järelduseni, et Sokrates otsib definitsiooni. Selleks, et inimene teaks, mis tähendab olla vaga, peab ta tundma vagaduse definitsiooni. Tegemist on nn. definitsiooni esmasuse printsiibiga, mis seisnebki selles, et teadmaks, mida tähendab näiteks „ilu“ ning toomaks sellest näiteid, peame kõigepealt teadma „ilu“ definitsiooni. Just taolist printsiipi rakendab Sokrates ka vestluses Euthyphroniga. Ent ometi on ka definitsioone erinevaid.

¹¹ Tegemist on nn. sokraatilise teadmatuse probleemiga. Vt lähemalt Vlastos (1985).

¹² Sellist vaadet esindab näiteks Irwin (1995: 28). Terence Irwin usub, et kui Sokrates väidab, et ta midagi ei tea, võtab ta sellele vaatamata omaks siiski inimliku teadmise.

Käesolevas kontekstis on oluline eristada nominaaldefiniitsiooni reaalsdefiniitsioonist. Nominaaldefiniitsiooni all mõistame sellist definiitsiooni, mis seisneb inimestevahelises kokkuleppes kasutada mõnd väljendit ühes kindlas tähenduses, samas kui reaalsdefiniitsiooni kaudu täpsustatakse juba olemasolevat arusaama.¹³ Sokratese eesmärgiks on jõuda reaalsdefiniitsioonideni moraaliteadmistest. Teemad, millega Sokrates tegeles, olid väga üldlevinud ning ilmselt oli enamikel vanakreeklastel oma arusaam õiglusest, armastusest, sõprusest. Nagu juba öeldud, Sokratesele aga nendest uskumustest ei piisanud ning seetõttu otsis ta kindlamat teadmist, tema sooviks oli need arusaamad ühendada ja jõuda defineeritud teadmiseni.

Terence Irwin seletab Sokratese definiitsiooni otsingut tuues näiteks „Euthyphroni“, kus Sokrates kõige täpsemalt kirjeldab oma otsitavat teadmist. Nimelt, kui Sokrates otsib teadmist vagadusest, siis sellise teadmisenäite aktsepteerib ta midagi, mis rakendub kõikidele vagadele tegudele ja ainult vagadele tegudele.¹⁴ Just seetõttu ei kõlba näitamaks oma teadmist vagadusest vaid üks näide. Sokrates otsib midagi, mis on vagadele tegudele ühine, ent samal ajal ka muudab teod vagaks. Niisiis otsib Sokrates Irwini järgi universaali ja selleks universaaliks on reaalsdefiniitsioon.

Hugh Benson on kirjutanud Sokratese küsimusest ning uurinud vormi „Mis on x?“.¹⁵ Benson lükkab ümber väite, nagu otsiks Sokrates küsides „Mis on vagadus?“ mõiste „vaga“ tähendust. Teda huvitab see, mis päriselt teeb vagad teod vagaks. Sokrates soovib seletust sellele, mis vagadus realselt on – ta otsib vagaduse olemust. Niisiis: Sokratese sooviks on leida reaalsdefiniitsioon x-le. Vastus peab endas sisaldama seda, mis kuulub ainult ja kõikidele x-dele ning mis muudab x-likud asjad x-likuks. Lisaks usub Benson, et Sokratese otsitav teadmine selline, et saamaks teada midagi x-i kohta, peab kõigepealt teadma, mis x on. Just selles seisnebki definiitsiooni esmasuse printsiip.

3.2 *Techne*-mõiste sokraatilistes dialoogides

Eelnevalt saime teada, et Sokrates, otsides teadmist, otsib tegelikkuses vastust küsimusele „Mis on F?“.¹⁸ Ühtlasi peaks see definiitsioon endas hõlmama nii seda, mis muudab teo F-ks kui ka seda, mis on kõikidele F-likele tegudele ühine. Sokratese sellist käitumist saab seletada

¹³ Meos (2010: 19)

¹⁴ Irwin (1995: 24).

¹⁵ Järgnev lõik: Benson (2011).

¹⁸ x tähistagu siinkohal moraalimõistet, millele Sokrates mõnes dialoogis definiitsiooni otsib.

definiitsiooni esmasuse printsiibi tõttu. Vaatame aga otsitavat definiitsiooni lähemalt – hakkame seda uurima läbi *techne*-mõiste.

Techne (τέχνη) mõistega tähistati Vana-Kreekas kõikvõimalikke oskusteadmisi meditsiini, käsitöö ja muudest taolistest valdkondadest. Oma tähenduselt sarnaneb see mõneti mõistele *episteme*. Kuigi sokraatilistes dialoogides ei ole kahe mõiste vahel selget eristust, siis üldjuhul tähistab *episteme* pigem teoreetilist osa ning *techne* praktilist osa oskusteadmisest. Platoni hilisemates töodes lähenesid mõistete tähendused üksteisele, ent ei muutunud kunagi samatähenduslikeks.

Sokratese *techne*-mõiste kasutusest on kirjutanud Paul Woodruff. Woodruff pakub välja, et Sokrates, otsides definiitsiooni, otsib sealjuures ekspert-teadmist.¹⁹ Woodruff läheneb probleemile sokraatilise teadmatuse kaudu ning väidab, et Sokrates ei eita seda, et ta omab üldist teadmist, Sokrates lükkab tagasi vaid selle, et ta omab ekspert-teadmist.²⁰ Just sellist ekspert-teadmist nimetamegi siinkohal *techneks*. Mõiste vasteks tänapäeval võikski olla ekspert-teadmine, s.o oskus-teadmine, mida omavad oma valdkonna spetsialistid. Selle teadmise oluline aspekt on see, et Sokratese kohaselt kuulub selle ekspert-teadmise juurde ka definiitsiooni tundmine. Niisiis, kui üks õigusteadlane tahaks oma valdkonnas olla Sokratese järgi professionaalne, peaks ta kindlasti teadma „õiguse“ definiitsiooni. Sokrates kehtestas ekspert-teadmisele sellised kriteeriumid, kuna nägi vajadust eksperte kontrollida. Näiteks peame olema veendunud arsti sobivuses oma positsioonile, enne kui lubame tal kedagi opereerida või ravida. Loomulikult on ka sellisel *techne* käsitlusel omad probleemid. Näiteks võib vaielda, et Sokrates ei oleks teinud taolist eristust teadmiste vahel – otsis ta ju oma meetodiga mõistetes just ühtsust. Ent taolist argumenti on raske kinnitada ja ka ümber lükata.

Brickhouse ja Smith esitavad oma teoses tingimused, mida peab teadmine täitma, et seda saaks nimetada *techneks*.²¹ Annan siinkohal nendest tingimustest lühikese ülevaate.

- 1) Ratsionaalsus/regulaarsus – käsitööline²² rakendab oma oskust ratsionaalselt, s.t mitte juhuslikult, vaid teadlikult oma teadmisi kasutades. Tema töö ja tulemused on regulaarsed (nt „Laches“ 185E9-186A2).
- 2) Õpetatavus/õpitavus – käsitööline suudab oma teadmist teistele õpetada ning see teadmine on õpitav (nt „Gorgias“ 514B1-3).

¹⁹ Woodruff (1992).

²⁰ Ibid., 60.

²¹ *Techne* tingimused: Brickhouse ja Smith (1994: 6-7).

²² S.o oskustööline, kes *technet* rakendab. Selleks võib olla arst, poliitik, kunstnik, hobusekasvataja jne.

- 3) Selgitatavus – ekspert peab suutma oma töö olemust selgitada sellele, kes seda *technet* ei valda (nt „Protagoras“ 348E2-349A3).
- 4) Eksimatus – ekspert ei eksi oma arvamustes enda töö kohta, tema teadmine sellest on niivõrd kindel (nt „Phaidros“ 263C3).
- 5) Ainulaadsus – käsitööline on spetsialist ning temaga sarnased teadmised on vaid sama ala käsitöölistel ja mitte kellelgi teisel (nt „Sokratese apoloogia“ 22D1-E2).
- 6) Ainese eristatavus – igal *technel* on oma sisu ja tegevus, mis on teistest selgelt eristatavad. Aines on see, mida konkreetne *techné* produtseerib (nt „Gorgias“ 448E2-449A3).
- 7) Teadmised/tarkus – käsitööline on oma alal tark (σοφός). Tänu sellele tarkusele on ta omal alal eksimatu ning suudab seda ka teistele õpetada (nt „Laches“ 185A1-3).

Nagu näeme, ei ole *techné* kitsas mõiste, ent ometigi kasutab Sokrates seda tihti segamini mõistetega „teadmine“ ja „tarkus“. Selles kontekstis tähistavad need kõik oskus-teadmist (*know-how*). Lisaks neile tingimustele järeltab Woodruff, et *technega* peab kaasnema ka teadmine hüvest, kuna just *technega* saavutatav hüve on kõrgeim eesmärk.²³

Igaljuhul on selge, et Sokrates kasutab just *elenchost* selgitamiseks välja, kas vestluskaaslane omab ekspert-teadmist või mitte. Kui vestleja peaks tõepoolest näiteks „ilu“ kohta ekspert-teadmist omama, siis on ta ka kohane andma Sokratesele „ilu“ definitsiooni.

²³ Woodruff (1992: 73).

4 SOKRAATILINE MEETOD JA SELLE ROLL TEADMISE SAAVUTAMISEL

4.1 Sokraatilisest meetodist

Nüüd, kus oleme piiritletud selle, millist teadmist Sokrates otsib, võime hakata uurima Sokratese meetodit ning seda, miks kasutab ta just sellist uurimisviisi teadmiste omandamiseks. Kõige üldisemalt võiks öelda, et Sokratese meetod seisneb lihtsalt inimestega rääkimises ja nendelt küsimuste küsimuses. Vaatame seda aga lähemalt.

Sokratese meetodi uurimise üheks raskeimaks asjaoluks on see, et Sokrates ise oma meetodist kunagi ei räägi. Sokrates ei uuri enda meetodit elenktilisel viisil, see tähendab, et ta ei küsi oma meetodi kohta „Mis on x?“ küsimust. Samuti ei kahtle ega küsitle ta oma meetodi eelduste osas. See, et Sokrates meta-elenktilisse arutellu ei lasku, jätab meile meetodi lahti mõtestamiseks vaid ühe võimaluse – oleme sunnitud seda ise analüüsima.

Sokrates kõnnib linnas ringi ja hakkab ettejuhtuva inimesega vestlema. Tema ainsaks tingimuseks vestluskaaslasele on, et too oskaks kreeka keelt – Sokrates ei huvitu inimeste sotsiaalsest taustast. Selle näiteks võib tuua dialoogi „Menon“, kus Sokrates enne orjapoisiga vestlema asumist küsib vaid seda, kas too kreeka keelt oskab (82b4). Tavaliselt uurib Sokrates oma vestluskaaslaselt mõne moraalimõiste kohta. Isegi kui Sokrates öelduga ei nõustu, julgustab ta vestluspartnerit enda väljaöeldule kindlaks jääma, kui too seda tõesti usub. Nõnda küsitledes jõuavad Sokrates ning tema vestluskaaslane punkti, kus nad enam üksteisega ei nõustu – kaasvestleja jääb enda väitele kindlaks, mida Sokrates aga tõeliseks teadmiseks ei pea. Sokratese otsitava *techneni* vestlejad ei jõua.

Kuigi Sokrates oma kaasvestleja isikule erilisi tingimusi ei esita, siis vestlemise viisile teeb ta seda küll. Üks peamisi nõudeid, mida Sokrates rõhutab, on see, et vestleja ütleks seda, mida ta tõesti usub. Samuti peab vestleja kindlaks jääma sellele, mida ta on juba väitnud. Võttes aluseks oma vestluspartneri väite, hakkab Sokrates läbi küsimuste esitamise oma vestluspartnerit apooriasse juhtima, jõudes lõpuks selleni, kus vestleja peab nõustuma vastupidise väitega oma algsele väitele. Just seetõttu sõltub meetodi tulemus suures osas sellest, mida Sokratese vestluskaaslane väidab. Kui aga teadmisenä ei jõuta – ning Sokrates on sellest ilmselt teadlik juba vestluse alguses – siis miks ikkagi Sokrates oma meetodit rakendab? Sokratese meetodi tõlgendamisel on kaks enamlevinud tõlgendust, milleks on konstruktivism ja mitte-konstruktivism. Tegelen nendega järgmises alapeatükis.

4.2 Sokraatiline meetod ja konstruktivism

4.2.1 Konstruktivistlik lähenemine sokraatilisele meetodile

Konstruktivism on teooria, mille järgi Sokrates oma meetodit rakendades tõesti jõuab millegi konstruktiivseni, s.o teadmiseni, kas vestluskaaslase väited on tõesed või väärad. Sellist vaadet on pooldanud mitmed Sokratese uurijad, sealhulgas ka Gregory Vlastos, keda võib pidada konstruktivistiks.²⁴ Just Vlastos on see, kelle uskumus, et sokraatiline meetod kinnitab väidete tõesust või väärust, on saanud väga mõjukaks. Vlastose teooria oluline aspekt on see, et ta usub Sokratest eeldavat, et „igaühel, kellel on väärad moraalsed uskumused, on samal ajal ka tõesed moraalsed uskumused, mis sisaldavad endas väära uskumuse eitust“.²⁵ Vlastos toetub siinkohal lõigule „Gorgiasest“, kus Sokrates ja Kallikles arutlevad õigluse üle:

„Niisiis pead sa ümber lükkama tema väited, mida ka mina kinnitasin – et ebaõigluse toime panemine ning karistuseeta jäämine on suurim kurjus – või, kui sa jätad selle ümber lükkamata, siis Koera, egiptlaste jumala nimel, Kallikles ei nõustu sinuga, Kallikles, vaid jääb sinuga eriarvamusele kogu eluks“ („Gorgias“ 482B2-5).

Vlastose järeldus sellest lõigust on, et kuna Kallikles ei suuda Sokratese teesi ümber lükata, siis jäävad temale alatiseks sellised uskumused, mis seda väidet endas siiski sisaldavad.²⁶ Sellest tulenevalt on Sokratesel alati võimalik tõestada vestleja väite tõesust või väärust, mis omakorda tähendab seda, et Sokratese meetod on tõepoolest konstruktiivne.

Toon siinkohal selgitamiseks välja ka sokraatilise dialoogi ülesehituse:

1. Vestluskaaslane esitab väite p , mida Sokrates peab valeks ja hakkab ümber lükkama.
2. Sokrates saavutab vestluskaaslase nõustumise eeldustega q ja r , mis on p -st loogiliselt sõltumatud.
3. Sokrates saavutab kaaslane nõusoleku, et q ja r tähendavad mitte- p .
4. Sokrates väidab, et on tõestatud, et p on vale ja mitte- p tõene.²⁷

Ka Terence Irwin on kaitsnud Vlastosega sarnast konstruktivistlikku vaadet. Irwini põhiliseks argumendiks on see, et Sokrates ei soovinud lihtsalt kontrollida kaasvestleja loogilisi oskusi, kuna käsib vestlejal öelda seda, mida too usub, mitte seda, mis oleks loogiliselt konsistentne.²⁸ Selline printsiip väljendub väga selgelt näiteks „Lacheses“, kus Sokrates kinnitab selgelt, et inimene ei tohiks öelda midagi muud peale selle, mida ta usub

²⁴ Benson (2011: 185).

²⁵ Vlastos (1983: 25).

²⁶ Ibid., 24.

²⁷ Ibid., 1.

²⁸ Irwin (1995: 20).

(„Laches“ 193C5-6). Irwin usub, et just seetõttu otsis Sokrates ka definitsiooni, et jõuda lõpuks tulemuseni. Teadmiseni jõudmine tähendaks taaskord seda, et sokraatiline meetod on konstruktiivne.

Lisaks teistele konstruktivistlikele argumentidele on Vlastos ja Irwin veendunud ka selles, et *elenchos* ei ole Sokratesele vaid destrukttiivseks kriitikaks, vaid pakub ratsionaalset toetust ka tema enda moraalsetele doktriinidele.²⁹ Selle tõestuseks on Vlastose arvates Sokratese öeldu: „Kas pole tõestatud, et minu esitatud väide on tõene?“ („Gorgias“ 479E9). Seda lauset usub Vlastos olevat tõestuseks sellele, et Sokrates tõepoolest saab elenktulistest vestlustest oma kaaslastega tõestust ka enda uskumustele moraali ja vooruste kohta. Niisiis on sokraatiline meetod epistemoloogiliselt tulemuslik nii tema vestluskaaslastele kui ka talle endale. Just seda argumenti pean konstruktivistliku vaate tugevaimaks küljeks. Ent ometi ei ole meetodi tulemuseks teadmine sellisel kujul nagu Sokrates seda mõistab ning seetõttu usun, et *elenchos* on siiski mitte-konstruktiivne meetod.

4.2.2 Mitte-konstruktivistlik lähenemine sokraatilisele meetodile

Olles selgitanud konstruktivistlikku lähenemist sokraatilisele meetodile, toon vastukaaluks välja ka mitte-konstruktivistliku lähenemise. Kui konstruktivistliku lähenemise järgi jõuavad Sokrates ja tema vestluskaaslane lõpuks mingi tulemini, siis mitte-konstruktivistlik lähenemine väidab, et meetod ei juhata meid väidete tõesuse või vääruseni. Selle vaate üks tuntumaid pooldajaid on Hugh Benson. Uurime tema ideid lähemalt.

Benson, argumenteerides mitte-konstruktivistliku vaate poolt, suunab oma pilgu *elenchose* eelduste poole. Nimelt usub Benson, et teadmiseni jõudmist ei takista mitte vestluse vorm, vaid meetodi eelduste usutavuse suhtelisus.³⁰ Sokrates nimelt peab võrdselt usutavaks nii *elenchose* eeldusi kui ka ümberlükatavat väidet ennast. Selle põhjal esitab Benson argumendi, mille nimeks on „Argument konstruktivismi vastu“. Esitame selle ka siinkohal:

- 1) *Elenchose* eelduste ainsaks tingimuseks on see, et kaasvestleja ise neid tõepoolest usub.
- 2) Vestluskaaslane peab uskuma ka seda väidet, mida Sokrates hakkab ümber lükkama.
- 3) Sokrates peab *elenchose* eelduseid ja ümberlükatavat väidet võrdselt usutavateks.
- 4) Sokrates ei võta ümberlükatava väite väärust kinnitatuna.³¹

²⁹ Vlastos (1983: 17).

³⁰ Benson (2011: 185).

³¹ Argument: Benson (2011: 186-187).

Loomulikult on seda argumenti ja ka mitte-konstruktivismi üldiselt kritiseeritud. Pöördudes taaskord Bensoni poole, toon välja ühe põhilise argumendi mitte-konstruktivismi vastu. Nimelt tavatsevad konstruktivismi pooldajad tihti „rännata“ just eelnevalt väljatoodud argumendi esimest eeldust – tingimust, et kaasvestleja peab oma väiteid ise tõepoolest ka uskuma (taaskord „Laches“ 193C5-6). Nii näiteks tuuakse välja Sokratese sõnu „Politeias“, kus ta vastab Thrasymachuse küsimusele väitega, et pole oluline, kas ta oma väidet usub või mitte (349A9). Benson vastab sellele aga, et Sokratese jaoks ei ole oluline kas Thrasymachus usub, et ebaõiglus on voorus, vaid on oluline, et ta usuks, et õiglus on voorus ja seda järeldeb Sokrates tema teistest väidetest. Järeldub, et Thrasymachus usub mõlemat väidet ning seeläbi tõestab Sokrates siiski Thrasymachuse väidete vastuolulisust ning argumendi esimene eeldus jääb kehtima.³²

Teiseks kriitikaks, mida mitte-konstruktivismi vastu tuuakse, on see, miks loobuvad Sokratese vestluskaaslased oma algsetest arvamustest nii kiirelt, kui nad neid tõesti usuvad, nagu argumendi teine eeldus neid kohustab. Benson vastab sellele esmalt, et tegelikult ei loobu vestlejad oma väidetest nii kergekäeliselt ning üritavad siiski Sokratesele vastu vaielda. Nii näiteks ei loobu Protagoras samanimelises dialoogis kergelt oma väitest, et tarkus ja julgus on erinevad omadused. Ent siinkohal kerkib ka probleem uskumuste ja väidete üldisest kindlusest – nimelt arvab Benson, et Sokratese vestluskaaslased ei olegi oma arvamustes alati nii veendunud, kui algselt võib tunduda. See aga ei tähenda, nagu konstruktivismi-vastane argument kukuks läbi.³³

Nagu näeme, ei õnnestu mitte-konstruktivistlikku vaadet otsekohe argumendiga ümber lükata. Mitte-konstruktivistlik vaade tundub Sokratese meetodiga edukalt kokku sobivat. Isegi kui Sokratese meetod juhib tema vestluskaaslase teatud sorti uue teadmiseni, siis ei ole tegemist kindlasti mitte sokraatilise teadmise, s.o *techneliku* definitsiooni teadmise – see aga paneb omakorda kahtluse alla konstruktivistliku vaate korrektsuse. Sokraatiline meetod muutub aga mitte-konstruktivismi kontekstis justkui eeltööks protreptikale, näidates, et vestluskaaslase teadmised on puudulikud või mitte kooskõlalised ning alles seejärel saab vestluskaaslane hakata teadmist otsima. Sokrates kummutab oma vestluskaaslase arvamuse, nagu omaks kaaslane kindlaid teadmisi – ta paneb oma vestluskaaslase tunnistama iseenese teadmatust, mistõttu viimane neid ka otsima hakkab. Just seetõttu eelistan ka mina mitte-konstruktivistlikku vaadet.

³² Ibid., 189-190.

³³ Ibid., 192.

5 KAS DESTRUKTIIVNE MEETOD TÄIDAB SOKRATESE EESMÄRKI?

5.1 „Kleitophon“ – etteheide Sokratesele

Oleme nüüdseks kinnitanud, et Sokrates oma meetodiga sokraatilise teadmiseni ei jõua, kusjuures Sokrates veel sellest ise ilmselt teadlik on. Pidevalt jõuame tagasi aga küsimuseni, miks Sokrates oma meetodit järjepidevalt rakendab, kui ta näeb, et see ei vii tema otsitud definitsioonini ega teadmiseni? Sellele küsimusele hakkame lahendust otsima vaadates kõigepealt Platoni dialoogi nimega „Kleitophon“, kus Sokratesele esitataksegi etteheide selle kohta, miks ta vaid suunab inimesi teadmiste omandamisele, ent ei õpeta kunagi seda, kuidas teadmiseni realselt jõuda. Tegemist on väga ebatavalise dialoogiga, kuna selles „rännatakse“ Sokratest ennast ning esitatakse talle küsimusi, mida Sokrates on harjunud teistele esitama. Samuti on kaheldud selle autentsuses – nimelt ei pruugi dialoog üldse Platoni kirjutatud olla.³⁴ Dialoogis kõnelevad omavahel Sokrates ja Kleitophon, ent Sokratese roll jääb väikseks, kuna lubades Kleitophonil ennast põhjendada, kulgebki ülejäänud dialoog edasi vaid Kleitophoni kirjeldusena oma kogetust. Vaatame aga dialoogi lähemalt.

Kleitophon kiidab Sokratest selle eest, et too on inimesi õigele teele juhtinud, et nad ei hooliks ainult rikkusest, vaid tegeleksid oma hingega, hariksid oma lapsi ning edendaksid õigust. Kleitophon ütleb, et nendele väidetele ei kavatse ta kunagi vastu vaielda. Seejärel räägib ta, et teda huvitas see, mis tuleb selliste argumentide järel ning uuris seda Sokratese järgijatel. Ta esitas neile küsimusi: mida peaks järelutama sellest, et Sokrates neid vooruse teele üritab viia? Kuidas õppida, mis on õiglus? Mis on see oskus, mida tuleb arendada, et hing muutuks vooruslikumaks? Üks Sokratese kaaslastest vastas Kleitophonile, et selleks oskuseks ongi õiglus. Selle peale küsib Kleitophon, et mis on õigluse tulemiks, nii nagu meditsiini tulemiks on terve inimene? Selle peale vastasid aga Sokratese järgijad erinevalt. Üks uskus selleks tulemiks olevat asjakohasust, teine aga kasulikkust, kolmas ja neljas veel midagi muud. Kleitophon nende vastustega rahule ei jäänud ning nõudis vastuseks seda tulemit, mis oleks tulemiks ainult õigluse puhul – nii nagu ka Sokrates otsib alati konkreetseid vasteid. Selle peale vastas üks Sokratese järgijatest, et õigluse tulemiks on linnadevaheline sõprus. Pärast seda järgnes Kleitophoni ja kaaslaste vahel sokraatilisest meetodist meenutav vestlus, kus Kleitophon oli Sokratese rollis ja Sokratese sõber nagu ikka kaasvestleja rollis. Ent see vestlus jõudis ringiga algusesse tagasi ning ei viinud kuhugi ning seejärel küsiski

³⁴ Slings (2004: 215-234).

Kleitophon oma küsimusi Sokrateselt. Sokrates vastab küsimusele „Mis on õigluse eesmärgiks?“ väitega, et õigluse eesmärgiks on aidata oma sõpru ning kahjustada oma vaenlasi. Kleitophon mõistis aga selle väite väärust, kuna õiglane mees ei tee kunagi kellelegi halba, vaid käitub alati kõigi hüvanguks. Selline tulemus pani Kleitophoni Sokrateses pettuma ning Kleitophon loobus vastuse küsimisest. Kleitophon järeldas, et kuigi Sokrates on hea inimeste vooruslikkuse poole pööramises, siis ta kas ainult seda oskabki teha või siis ei tea ta õiglusest tegelikult midagi. Kleitophoni viimased sõnad Sokratesele on märkimisväärsed: „Ma ütlen seda, Sokrates, et kuigi sa oled hindamatu kellegi jaoks, kes ei ole veel vooruse teele juhitud, siis kellelegi, kes on juba sellel teel, oled sa pigem talle takistuseks vooruse kaudu õnne saavutamisele.³⁵

See süüdistus, mille Kleitophon Sokratesele esitas, ei ole just kerge, arvestades seda, et Sokratese eesmärgiks on inimesi just vooruslikule ning heale elule suunata. Miks ütleb aga Kleitophon just nii, et juba vooruse teele juhitud inimesele on Sokrates pigem arengut takistav kui kasulik? Usun, et nii ütles ta just seetõttu, et kui inimene tõesti jõuab mingisuguse teadmise või arusaamani mõnest mõistest nagu õiglus või vagadus ning peaks selle üle Sokratesega arutlema, siis suure tõenäosusega lükkaks Sokrates selle teadmise ümber ning inimene peaks taaskord „algusest alustama“. Seepärast seisab Sokrates edasisel arengul pigem ees. Ent kui inimene veel ei ole vooruslikkuse arendamise teele asunud, siis sellisel juhul on Sokratesest tõepoolest kasu. Selline inimene, kes on oma veendumustes kindel ning tegeleb samas peaaegselt ainult enda rikkuse ja muu mittevoorusliku edendamise, on vaja Sokratese õpetuse järgi juhtida õigele teele – esmalt enda teadmatuse tunnistamiseni ning seejärel enesearengu teele. Seda saab teha küsides tema arusaamise kohta moraalimõistetest ning pannes kahtluse alla tema senised veendumused. Just seda sokraatiline meetod võimaldabki.

On aga oluline tähele panna, et Kleitophon ei kritiseeri mitte Sokratest ennast, vaid sokraatilist meetodit. Sokrates küll juhib oma kaaslaste tähelepanu sellele, et viimased peaksid tegelema endi tarkuse ja vooruslikkuse edendamisega, ent selle asemel, et oma vestluskaaslasti selles aidata, Sokrates hoopis lükkab ümber nende teadmised sellest, mis tarkus või voorus on. Sokrates paneb inimesed kahtlema ka oma positiivsetes veendumustes.

„Kleitophonist“ ja etteheited Sokratese „ainult-protreptiline-olemisele“ on põhjalikult kirjutanud Francisco Gonzalez. Gonzaleze arvamus dialoogist on see, et Kleitophoni kriitika

³⁵ Sisu tutvustuseks on kasutatud Francisco Gonzaleze tõlget teoses *Plato: Complete Works (Vt Plato 1997)*.

Sokratese suunas on õigustatud, kui ta väidab, et Sokratese meetod ei ole teadmiseni viiv, vaid ainult protreptiline.³⁷ Uurime lähemalt, miks see nii on.

Nagu juba selgitatud, heidab Kleitophon Sokratesele ette seda, et ta ei õpeta inimesi, kuidas teadmiseni jõuda. Gonzalez toobki välja selle, et Sokrates ei õpeta seda, millist oskust on vaja vooruslikkuseni jõudmiseks – Kleitophon küsib just nimelt *techne* järgi.³⁸ Siinkohal näeme ka seda, miks „Kleitophoni“ peetakse vaatamata selle lühidusele ja isegi autentsuses kahtlemisele üsna oluliseks dialogiks – see toob välja vead Sokratese meetodi juures. Kleitophoni sooviks on leida see *techne*, just seesama, mida Sokrates ise alati oma vestluskaaslastelt nõudis. Ent Sokrates ei suuda talle seda vastust pakkuda, mistõttu Kleitophon jõuabki lõpuks järeldusele, et Sokrates kas ei tea, mis on voorus või ei taha talle seda õpetada. Gonzalez usub, et see teadmiste osas tulemusetu vooruslikkusele juhtimine ongi see, mis Kleitophonis pettumust tekitas – Kleitophon ootas Sokratesest ja tema filosoofiast enamat kui ainult protreptikat.³⁹ Ent ometi olid Sokrates ja Kleitophon ühel nõul selles, et sokraatilisel meetodil on protreptiline funktsioon, sellest kõneleb Sokrates ise apoloogias ja Kleitophon oma kriitikas.

Gonzalez toob Sokratese meetodi protreptilisuse kinnitamiseks mitmeid argumente. Üks olulisemaid nendest on see, et Gregory Vlastos, kes on üks peamisi konstruktivistliku vaate pooldajaid, ei suuda selgelt välja tuua seda, mis tõepoolest on näiteks “Gorgiasest” konstruktiiivne, s.o teadmist loov.⁴⁰ Samuti tõestab protreptilisust ka see, et Sokrates ise kinnitab seda, et ta annab edasi protreptilist teadmist. Nimelt „Euthydemuses“ suudab Sokrates veenda Kliniast selles, et too peaks tegelema filosoofiaga, olgugi, et Sokratese argumendis oli mitmeid arutlusvigu.⁴¹ Gonzalez toob välja, et just see ongi eesmärk ning selle eesmärgi saavutas Sokrates peaaegu kohe – Klinias nimelt hakkab juba samas dialogis Sokratesega dialektika tulemuslikkuse üle vaidlema.⁴²

Niisiis, Kleitophoni põhiliseks probleemiks oli see, et Sokratese meetod ongi vaid protreptika, ega vii meid tulemuseni. Sokrates küll aitab inimesi juhtida vooruslikkuse ja tarkuse otsingute teele, ent seisab nende saavutamisel ees. Ent tegelikkuses võibki juba neid vooruslikkuse ja tarkuse otsinguid pidada selleks tulemuseks, mida Kleitophon otsis ning just seetõttu on

³⁷ Gonzalez (2002: 162).

³⁸ Ibid., 163.

³⁹ Ibid., 164.

⁴⁰ Ibid., 169.

⁴¹ Ibid., 172

⁴² Ibid., 177.

Gonzaleze peamiseks ideeks, et Sokratese meetod on midagi, mida võime nimetada konstruktiivseks protreptikaks.⁴³

Tulles veelkord tagasi Gregory Vlastose juurde, pean oluliseks välja tuua Vlastose ühe tuntuima artikli viimaseid sõnu. Seal kirjutab ta nii: „Õeldes endale, et tal pole tarkust, ei pea Sokrates selgitama. Õeldes teistele, et tal pole tarkust, ei taha Sokrates selgitada. Ta meelitab nad mõtisklema selle üle, millele ta vihjab, kasutades sõnu, mis ütlevad ja ei ütle seda, mida ta mõtleb.“⁴⁴ Vlastose sõnadest võib järeldada, et Sokrates tekitab teadlikult paradoksi selleks, et panna oma vestluskaaslased mõtlema, panna nad taaskord kahtlema selles, mida Sokrates ütleb; selles, mis on tõene ja mis mitte; selles, mis on vooruslik ja mis mitte.

5.2 Teadmine ja vooruslik elu

Kas on aga võimalik anda reaaldefiniitsioone moraaliobjektidele, s.o voorustele? Sellisele mõistele nagu seda on vooruslikkus? Paljud uurijad väidavad, et Sokrates just seda uskus.⁴⁵ Selline seisukoht on aga kaheldav. Üks oluline põhjus, miks on kaheldav Sokratese uskumine vooruste definiitsioonide saavutamisesse, on see, et Sokrates ei avaldanud kunagi seda, kuidas selliste teadmiseni jõudma peaks, kuidas on neid võimalik omandada. Nagu juba teame, siis absoluutne teadmine saab olla vaid jumalik ning inimestel seda saavutada pole võimalik. Ent Sokrates jätab puudutamata ka selle, kuidas saavutada sellist teadmist, mis talle teadmisenähteks aktsepteeritav oleks. Seisukoha muudab kaheldavaks ka see, et Sokratesega vesteldes ei jõuta selle teadmiseni, mida Sokrates otsib. Enamik vestluskaaslaseid kas ei oska Sokratesele lõpuks midagi vastata või tüdinevad ja lahkuvad.⁴⁶

Siiski ei saa väita, nagu ei omaks Sokratese järgi inimesed üldse teadmist. Mitmetes dialoogides väidab ta nii ennast kui ka kedagi teist moraalselt tõdet teadvat. Näiteks „Politeias“ ütleb Sokrates, et „ebaõiglus on ignorantsus – ei tohiks olla kedagi, kes seda ei teaks“ (351A). Niisiis omavad inimesed küll teadmist, ent mitte absoluutset teadmist, mida Sokrates tundub justkui otsivat. Võib arvata, et seda sooviski Sokrates inimestele näidata – neil puudub täielik, absoluutne teadmine. Ilma kindla teadmisenähteta ei ole aga inimestel võimalik saavutada ka tõde, kuna viimane eeldab teadmist. Ehk just seda üritaski Sokrates esile tuua, et

⁴³ Gonzalez (2002).

⁴⁴ Vlastos (1985: 66).

⁴⁵ Vt nt Vlastos (1985).

⁴⁶ Nt „Kriton“ ja „Euthyphron“.

tõde ei ole saavutatav inimestest väljaspool, et tõde, ja seda eriti just moraaliobjektide kohta, tuleb inimese sisemistest otsustustest ja kokkulepetest.

Kuigi on selge, et Sokrates tõepoolest universaale otsis, ei järeldu sellest, et ta uskus ka nende leidmise võimalikkusesse. Vaadake taaskord näidet vooruslikkusest. Jättes kõrvale etümoloogia, võime arvata, kuidas mõiste tekkis. Ilmselt kujunes mõiste välja aja jooksul, kui inimesed mingitele kindlatele tegudele osutasid ning nimetasid neid vooruslikeks. Niisiis on tegemist kogumi tegudega, mis koondusid ühe nimetuse alla. Sellest aga järeldub, et teod, mida nimetati vooruslikeks, olid millegi poolest sarnased. Ent see ei tähenda, nagu oleks see „miski“ kõikide tegude puhul sama. Nendel tegudel puudub ühine olemus ning mõningatel puhkudel ei pruugi tegudel olla isegi kattuvat osa – seda, mida nimetaksime vooruslikkuseks. On võimalik, et Sokrates oli sellest teadlik. Seda, miks Sokrates siiski enda meetodit sellisel viisil kasutas, kui ta teadis, et definitsiooni või teadmiseni ta koos oma vestluskaaslasega ei jõua, saabki põhjendada Sokratese sooviga suunata oma vestluskaaslane teadmiste otsingule, selle asemel, et kaaslasel teadmine lihtsalt ette öelda.

Olles näidanud, et Sokratese meetod on tõepoolest protreptiline, jääb siiski esile veel küsimus, miks on Sokratese arvates vaja pühendada oma elu filosoofiale ning vooruslikkuse ja teadmise otsingutele. Üritame sellele küsimusele läheneda läbi Sokratese enda ütluste oma kaitsekõnes enne surmamõistmist.

Nagu juba mõistnud oleme, oli Sokratese põhiliseks eesmärgiks suunata inimesed alati järele mõtlema, suunama oma huvid materiaalsuse asemel hoopis iseenda ning vooruslikkuse ja teadmiste edendamise poole. „Sokratese apoloogiast“ võime leida mitmeid kohti, mis seda väidet tõepoolest toetavad. Nii näiteks on üks esimesi asju, mida Sokrates rõhutab, see, et tema kuulajad pööraksid tähelepanu vaid sellele, kas Sokrates räägib tõtt või mitte („Sokratese apoloogia“ 18A5). Juba siinkohal näeme Sokratesele iseloomulikku kasvatuslikku elementi – ta üritab inimesi panna jälgima ja kaasa mõtlema. Seda teeb ta korduvalt kogu oma kaitsekõne vältel.

Loomulikult ei saa kõrvale jätta ka Sokratese üht tuntuimat mõtet selle kohta, kuidas tema tarkus seisneb just mitte-teadmises. Nimelt väidab Sokrates, et just sellepärast kuulutas Delfi oraakel Sokratese kõige targemaks ateenlaseks, et tema on teadlik sellest, et tema teadmised ei ole midagi väärt („Sokratese apoloogia“ 23B3). Mida sellest aga järeldada? Kas Sokratese tarkus seisneb tõesti vaid selle mõistmises, et ta eriti midagi ei tea? Miks on see mitte-teadmine väärtus? Siinjuures on oluline näha seda eeldust, mille Sokrates ilmselt teeb, ent välja ütlemata jätab. Kui Sokrates on teadlik sellest, et tema teadmised on vähesed ja üsna

ebaväärtuslikud, siis sellest tulenevalt on ta valmis edasi õppima ning pidevalt kõige kohta küsima ja teadmisi edasi omandama. Vastupidi käituvad aga need, kes ennast juba targaks peavad – neil ei ole põhjust ennast arendada, kuna nad usuvad, et omavad juba vajalikke teadmisi. See näitab selgelt, miks Sokrates peab targemaks inimest, kes väidab end teadmisi mitte omavat. See teadmisi mitte omav inimene on valmis teadmisi omandama, ent inimene, kes arvab end juba teadmisi omavat, ei ole ka valmis nende rohkemate teadmiste omandamiseks ennast panustama. Just seetõttu on väidetavalt vähem teadmisi omav inimene targem kui see, kes väidab end juba tark olevat.

Üks aspekt „Sokratese apoloogias“, mida pean märkimisväärseks, puudutab Sokratese ütlust selle kohta, et tema tegevus oli jumalate poolt temale antud kohustus. Sokrates ütleb: „Nõnda toimida, nagu ma juba ütlesin, on mulle ülesandeks tehtud jumala, ennustuste ja unenägude kaudu ning igal muul viisil, kuidas vaid jumalik ettemääratus saab inimesele peale panna kohustuse midagi teha.“ („Sokratese apoloogia“ 33C5-9). Sellest ütlusest võib välja lugeda, et Sokratese käitumine oli kohustatud jumaliku tarkuse poolt, mis teatavasti oli ateenlaste ja sealhulgas ka Sokratese silmis inimlikust tarkusest hindamatult kõrgem. Niisiis, kui jumalad andsid Sokratesele märku sel viisil käituda, siis oli see Sokratese silmis kindlasti kõige õigem käitumisviis. Võib uskuda, et just jumaliku kohustuse tunnetus oli Sokratese üks suurimaid ajendeid oma teguviisi rakendamisel.

Tulles hetkeks Sokratese meetodi juurde tagasi, rõhutan veelkord selle üht aspekti, mis protreptika vaatepunktist oluliseks osutub. Nimelt jõudsime selguseni, et sokraatilise meetodiga sokraatilise teadmiseni, s.o *techneliku* oskusteadmiseni Sokrates oma vestluskaaslasega ei jõua. Teadmine on aga see, mis toetab voorusliku elu elamist. Kuigi Sokrates ise oma vetluskaaslasega sokraatilise teadmiseni ei jõua, on Sokratese eelduseks siiski see, et teadmine on vooruslikuks eluks vajalik. Pidev küsitlemine ja kahtlemine moodustavadki selle tarkuse ja vooruslikkuse, mida küsitlemise käigus otsitakse. Just sel viisil kaob ära eristatavus teadmise ja tema produkti vahel, teadmise otsimise ja selleni jõudmise vahel. Mõistes teadmise otsimist kui teadmist ennast, laheneb probleem, mille Kleitophon tõstatab.⁴⁷

Kõige tähtsam punkt aga „Sokratese apoloogiast“ on see, mis põhjendab, miks Sokrates protreptikat rakendab, miks ta sellist meetodit kasutab ning miks on vaja pidevalt küsitleda ja arutleda. Sokrates lausub: „... inimesele on ülimalt hüveks iga päev arutleda vooruse ja kõige muu taolise üle, millest olete kuulnud mind kõnelemas ja milles ma ennast ja teisi olen

⁴⁷ Gonzalez (2002: 177-178).

kontrollitud – ent ilma säärase sügavama enesekontrollita ei ole elu üldse inimväärne“ („Sokratese apoloogia“ 38A3-7). Just see ütlus iseloomustab kõige paremini Sokratese enda suhtumist oma meetodisse ja protreptilisse eesmärki.

Nagu näeme, oleme jõudmas küsimuse vastuseni. Pühendades oma elu filosoofiale ning vooruslikkuse ning teadmiste otsinguteni ja nendeni püüdlemiseni, realiseerime enda olemasolu parimal võimalikul viisil. Mida Kleitophon ei suutnud mõista, on see, et mitte teadmine ise ei ole kõige tähtsam, vaid vooruslik elu, mis on teadmiste tulemiks. Kuigi vooruslik elu eeldab teatud teadmisi, siis on juba nende otsimine ja enda küsimuse alla seadmine vooruslik. Kleitophonil sattusid vahetusse vahend ja eesmärk – ta pidas meetodit vahendiks ning teadmist eesmärgiks, ent tegelikkuses täitis meetod nii vahendi kui ka eesmärgi rolli.

Miks on oluline arendada vooruslikkust? Sokratese vastus sellele on, et vooruslikkus on aluseks kõikidele teistele elu hüvedele, nii isiklikele kui ka ühiskondlikele („Sokratese apoloogia“ 30B4-5). Need hüved on aga *summum bonum* – hüved iseeneses.

6 KOKKUVÕTE

Töö teemaks oli Sokratese meetod ning üldiseks küsimusepüstituseks see, kas meetodi näol on tegemist tõepoolest moraalsete teadmiste otsinguga või on hoopis protreptikaga ehk inimeste suunamisega endi vooruslikkuse ja teadmiste edendamisele. Kõigepealt uurisin teadmise mõistet sokraatilistes dialoogides ning selgitasin välja selle, millist teadmist Sokrates oma dialoogides otsib. Leidsin, et Sokrates esitab oma küsimused peaaesjalikult vormis „Mis on x?“. Sellest selgus, et Sokrates otsib definitsioone sellistele mõistetele nagu ilu, õiglus, armastus, voorus, vagadus ja muud taolised mõisted – töös nimetasin neid voorusteks. Sokrates küsis vooruste definitsioonide kohta seetõttu, et soovis oma vestluskaaslastes tekitada kahtlusi, mis nad omakorda mõtlema paneks selle üle, mis x siis tõepoolest on. Võib arvata, et Sokrates oli sellest ka huvitatud, mida inimesed näiteks ilu või vooruse kohta mõtlesid – mitmed uurijad on arvanud, et tema vestlused oma kaaslastega tugevdasid ka tema enda moraaliprintsiipe.⁴⁸ Sokratese otsitav definitsiooniteadmine vajab aga veelgi täpsustamist. Nimelt otsis Sokrates just väga kindlat tüüpi teadmist, mida vanakreeka keeles nimetatakse *techneks*, s.o oskusteadmiseks või ekspert-teadmiseks, millel on väga spetsiifilised tingimused, mis enamjaolt seisnevad teadmise õpetatavuses, seletatavuses ja selle kasutamise oskuslikkuses. Siinjuures on oluline ka definitsiooni esmasuse printsiip: esitamaks vooruse kohta mõnd väidet, peab kõigepealt teadma vooruse definitsiooni ning ühtlasi selleks, et tunda ära vooruslikke tegusid, peab tundma vooruslikkuse definitsiooni. Teadmised on aga eelduseks olemaks vooruslik.

Kuigi Platoni varased teosed käsitlevad Sokratest võrdlemisi tõetruult, ei saa siiski spekulatsioonide jätta, et Sokratese uskumine universaalsesse teadmisesse (näiteks vooruse definitsiooni, millega oleks võimalik iseloomustada iga vooruslikku tegu) võib olla Platoni mõjutus – sobib selline universaalide teooria ju üsna hästi kokku Platoni ideedeõpetusega. Olenemata aga sellest, kas Sokrates uskus taolist definitsiooni võimaliku olevat või mitte, on see definitsioon just see, mida ta enda meetodiga otsis.

Olles selgeks teinud selle, millist teadmist Sokrates oma vestluskaaslastelt otsib, liikusin edasi tema meetodi uurimisele. Esmalt tegin selgeks *elenchose* tingimused ja struktuuri. Sokratese meetodi peamiseks tingimuseks on see, et tema vestluskaaslane ütleb seda, mida ta usub – just algne väide saab selleks, mida Sokrates ümber hakkab lükkama. Lisaks sellele väitele nõustub Sokratese vestluskaaslane ka mitmete teiste väidetega. Ühel hetkel jõuavad

⁴⁸ Vt nt Vlastos (1983: 17).

nad aga punkti, kus Sokrates näitab oma kaaslasel tema usutavate väidete vastuolulisust ning järeldab sellest, et tema algne väide ei olnud tõene. Seeläbi usub Sokrates olevat tõestanud seda, et tema vestluspartneri uskumused ei ole kooskõlalised, see aga näitab vestluspartneri teadmiste puudulikkust.

Seejärel uurisin erinevate uurijate vaateid sokraatilise meetodi kohta. Vaated jagunevad põhiliselt kaheks: konstruktivistlikeks ja mitte-konstruktivistlikeks. Konstruktivistid, kelle hulka kuulub ka Gregory Vlastos, usuvad, et Sokrates oma meetodiga jõuab tõepoolest mingite väidete tõesuse või vääruse kinnitamiseni. Mitte-konstruktivistid seevastu aga väidavad, et Sokrates ei jõua oma vestlusega mingite teadmisteneni ning tegemist on vaid protreptikaga.

Kuna nõustun mitte-konstruktivistliku vaatega, siis jätkasin tööga sellest seisukohast ning uurisin, kas Sokratese rakendatav meetod täidab tema soovitud eesmärki juhtida inimesi oma vooruslikkust arendama. Mitte-konstruktivistlikult mõistetud sokraatiline meetod sobib toetama protreptiliselt mõistetud sokraatilisest meetodist, kuna mitte-konstruktivism suunab inimesi tunnistama endi teadmiste mitte-omamist ning seeläbi teadmiste otsinguteni.

Käsitlesin Platoni dialoogi „Kleitophon“, milles peategelane Kleitophon esitab Sokratesele etteheite selle kohta, miks viimane juhib inimesi küll filosoofiani ja vooruslikkuse soovimiseni, ent ei õpeta seda, kuidas vooruslikkust ja teadmisi ka realselt saavutada. Kleitophoni etteheide on küll õigustatud, ent see on ka ümberlükatav, kuna Kleitophon ei märka seda, mida Sokrates küll välja ei ütle, ent siiski oma dialoogides tihti mõista annab. Kuigi Sokrates oli teadlik sellest, et ta oma vestluskaaslastega kunagi tõeste definitsioonideni (s.o sokraatilise teadmiseni) ei jõua, mõistis ta ka seda, et just pidev arutlemine vooruslikkuse ja tarkuse üle viib meid lõputult lähemale otsitavale – teadmisele. Just taoline küsitlemine ja otsimine ongi vooruslik, see on see teadmine, mida Kleitophonil ei õnnestunud näha. Ent Sokrates mõistis kogu filosoofia protreptilisust.

Niisiis võime Sokratese meetodit nimetada protreptikaks. Ei saa väita, nagu ei jõutaks tema meetodiga üldse teadmiseni, kättesaamatuks jäävad vaid sokraatiline teadmine ja jumalik teadmine. Ent kuigi sokraatiline meetod võib vestluskaaslaste mõningate moraalsete teadmisteneni viia, siis Sokratese eesmärgiks oli siiski nende filosoofilisele teele juhtimine – protreptika. Sokratese peamine eesmärk on juhatada oma õpilasi alati kõiges järele mõtlema, kahtlema ja küsitlema. Lisaks sellele mõtestab ta ka ise vestluskaaslastega suheldes enda vaateid selle kohta, mis on õiglus, vagadus, ilu, mida tähendab olla vooruslik ning kokkuvõttes seda, kuidas elada head elu. Ta tahab oma vestluspartnereid juhtida elama

vooruslikku elu, mis eeldab aga teadmiste otsinguid. Tundub, et Sokrates mõistis seda sama printsiipi, mis tänapäeval väljendub nii mitmetegi keelte vanasõnades: andes inimesele kala, oled sa ta toitnud üheks päevaks, ent õpeta inimene kala püüdma ning sa oled toitnud ta kogu eluks.

KASUTATUD KIRJANDUS

Primaarkirjandus:

- Platon. Euthyphron (2003). Toim: Lepajõe, M. *Teosed I*. Tartu: Ilmamaa, 391-414.
- Platon. Sokratese apoloogia (2003). *Teosed I*. Tartu: Ilmamaa, 9-45.
- Plato. Politeia (1997). Ed: Cooper, J. *Complete Works*. Cambridge: Hackett, 972-1223.
- Plato. Clitophon (1997). Ed: Cooper, J. *Complete Works*. Cambridge: Hackett, 966-970.

Sekundaarkirjandus:

- Benson, H. (2011). Socratic Method. Ed: Morrison, D. (2011). *The Cambridge Companion to Socrates*. Cambridge: Cambridge University Press, 179-200.
- Brickhouse, T., Smith N. (1994). *Plato's Socrates*. Oxford: Oxford University Press.
- Gonzalez, F. (2002). The Socratic Elenchus as Constructive Protreptic. Ed: Gary Alan Scott. (2002). *Does Socrates Have a Method?* (2002). Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 161-182.
- Irwin, T. (1995). Socrates' Method. *Plato's Ethics*. (1995). Oxford: Oxford University Press.
- Meos, I. (2010). *Loogika. Argumentatsioon. Mõtlemiskultuur*. URL (kasutatud aprill 2014) http://hum.ttu.ee/indrek/e_raamat/Meos_I_Loogika.pdf 28.03.2014.
- Slings, S. R. (2004). *Plato: Clitophon*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vlastos, G. (1983). The Socratic elenchus: method is all. Ed: Burnyeat M. (1994). *Socratic Studies*. Cambridge: Cambridge University Press, 1-28.
- Vlastos, G. (1985). Socrates' Disavowal of Knowledge. Ed: Burnyeat, M. (1994). *Socratic Studies*. Cambridge: Cambridge University Press, 39-66.
- Vlastos, G. (1991). *Socrates: Ironist and Moral Philosopher*. Ithaca: Cornell University Press.
- Woodruff, P. (1990). Plato's Early Theory of Knowledge. Ed: Everson, S. (1990). *Companions to Ancient Thought 1: Epistemology*. Cambridge: Cambridge University Press, 60-84.

RESUME

Socratic method – means of acquiring moral knowledge or protreptic?

In my thesis I wrote about Socrates' method with the objective to find out Socrates' own purpose when putting his method into practice. When the researchers are often on the sentiment that Socrates' purpose is to actually achieve knowledge or to just be ironic, then I managed to conclude that what Socrates wants is to make people doubt their beliefs up to now and turn their life toward developing virtue in themselves as well as in others. This kind of „turning forward“-technique practised by Socrates is called protreptic. Even though Socrates' method is not constructive in the usual sense, i.e it does not establish the truth or falsity of individual statements, it can still be considered as a beneficial action since it turns people toward a more conscious, more virtuous and therefore a better life, which during the whole thought of Ancient Greek has been a *summum bonum*.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Maarja Kask

(sünnikuupäev: 01.11.1991)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

Sokraatiline meetod – vahend moraaliteadmiste saavutamiseks või protreptika?,

mille juhendaja on Toomas Lott,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 05.05.2014